

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXVI

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXVI

THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
X

Six Centuries of the Manasija Monastery

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, AUGUST 21–22, 2018

Editorial Board

*Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD,
full member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD
(Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow,
Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić,
PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria);
Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić,
Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang
Steininger, PhD (Graz, Austria)*

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2019

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXVI

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
X

ШЕСТ ВЕКОВА ОД ЗАВРШЕТКА ГРАДЊЕ МАНАСТИРА МАНАСИЈЕ

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 21–22. АВГУСТ 2018

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија); др Злајна Бојовић, редовни
члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић (Бања Лука,
Република Српска); др Лекајерина Јакушкина (Москва, Русија);
др Гордана Јовановић (Београд, Србија);
др Виктор Савић (Београд, Србија); др Радослава Сјанкова
(Софија, Бугарска); др Рада Симијовић (Београд, Србија);
др Јелица Стојановић (Никишић, Црна Гора); др Љиљана Стошић
(Београд, Србија); др Волфганг Шпајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2019

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Злата Бојовић, редовни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-84-3

САДРЖАЈ

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

- ГОРДАНА Д. СИМИЋ, СВЕТЛАНА М. ВУКАДИНОВИЋ (Београд):
*Ушемељење и одбрана манастира Ресаве и могуће епиграфске градње
ушврћења*
9
- ГОРДАНА М. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *О највишима на фрескама
манастира Ресаве (Манасије). Други део*
21
- ГОРДАНА С. ТОМОВИЋ (Београд): *О законодавној делатности
деспоиња Стефана Лазаревића*
31
- ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Деспоин Стефан Лазаревић
у књижевној и народној традицији*
53
- ЉИЉАНА М. ЈУХАС ГЕОРГИЈЕВСКА (Београд): *Књижевни
садржаји у повељама деспоиња Стефана Лазаревића*
61
- БРАНКА С. ИВАНИЋ (Београд): *Представе обедовања и првезног
посућа у Манасији. Први део*
77
- РАДИВОЈ Ђ. РАДИЋ, МАРКО Ј. ШУИЦА (Београд): *Византија
и Србија око 1418. године*
95
- ВИКТОР Д. САВИЋ (Београд): *Промена владарскога пописиса:
кнез и деспоин Стефан Лазаревић*
105
- СТАНОЈЕ С. БОЈАНИН (Београд): *„Љубочасан празник“:
свећковина манастира Ресаве у Житију Стефана Лазаревића
од Константина Философа*
123
- ТОМИСЛАВ Ж. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *Нови прейиси
Канџакузинове Моливе Богородици*
145
- БРАНИСЛАВ Ј. ЦВЕТКОВИЋ (Јагодина–Београд): *Владарски
пориреји у Рамаћи*
179

МИЛОШ Б. ИВАНОВИЋ (Београд): *Стефан Лазаревић у културним
списима о кнезу Лазару*
213

БОРИС Ж. БАБИЋ (Бања Лука): *Солун у Живоју десјоти Стефана
Лазаревића од Константина Филозофа*
225

АНЂЕЛА Ђ. ГАВРИЛОВИЋ (Београд): *О иконографским
специфичностима сцене Визија Светог Петра Александријског
у цркви Свете Тројице у Ресави*
237

МИЛИВОЈЕ С. СПАСИЋ (Београд): *Милош Црњански
о Светом Сави*
251

КСЕНИЈА В. МИЛОВАНОВИЋ (Београд): *Прејиси дела о Светом
кнезу Лазару у рукојисној збирци манастира Хиландара*
267

ПРИЛОГ

СИЛВАНА Н. ЦАКИЋ (Деспотовац): *Библиотека манастира
Манасије*
277

Трибина „ДВА ВЕКА ОД ПРВОГ ИЗДАЊА ВУКОВОГ СРПСКОГ
РЈЕЧНИКА“, 22. АВГУСТ 2018. ГОДИНЕ

РАДА Р. СТИЈОВИЋ (Београд): *Вуков Рјечник – двеста година
од објављивања (1818–2018)*
283

НАТАША С. ВУЛОВИЋ (Београд): *Изложба „Српска лексикографија
од Вука до данас“*
291

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ (Београд): *Ресави и прво
издање Српског рјечника Вука Стефановића Караџића*
303

ХРОНИКА

САНЕЛА Р. СИМИЋ (Деспотовац): *Хроника XXVI Дана српскога
духовног преображења. Дани у славу десјоти*
315

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Анђела Ђ. Гавриловић*
(Филозофски факултет Универзитета у Београду,
Институт за историју уметности)**

О ИКОНОГРАФСКИМ СПЕЦИФИЧНОСТИМА СЦЕНЕ ВИЗИЈА СВЕТОГ ПЕТРА АЛЕКСАНДРИЈСКОГ У ЦРКВИ СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У РЕСАВИ

Тема овог рада је иконографија сцене Визије Светог Петра Александријског у католикону манастира Ресаве, задужбине деспота Стефана Лазаревића (1389–1427), посвећене Светој Тројици (1407–1418). Посебан нагласак у раду стављен је на архијерејске одежде александријског прелата, а нарочито на надбедреник поменутог светитеља, који је украшен необичном, у источнохришћанској уметности изузетно ретком и репрезентативном представом шестокрилог небеског бића. Овај, у ранијој науци, незапажен детаљ је у српској уметности до времена пада деспотовине 1459. године јединствен када је реч о представама Визије Светог Петра Александријског, а можда и шире у том смислу, када је реч о византијској уметности у целини. Он указује на изузетну рафинираност уметника који су осликали ресавски католикон, чији живопис представља једно од пет ремек-дела српске средњовековне уметности.

Кључне речи: иконографија, специфичности, сцена Светог Петра Александријског, надбедреник, значење, црква Свете Тројице у Ресави, XV век.

Католикон манастира Ресаве, посвећен Пресветој Тројици (1407–1418), удаљен око 3 km од града Деспотовца, уз католикон манастира Дечана, представља најмонументалнији и најраскошније украшен споменички ансамбл српске средњовековне уметности.¹ Тематски и иконо-

* andjela1321@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српска средњовековна уметности и њен европски контекст* (бр. 177036), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Библиографија о манастиру Ресави је веома обимна, па овом приликом наводимо најважније монографије и студије: Ст. Станојевић, Ј. Мирковић, Ђ. Бошковић,

графски изузетно богат сликани репертоар ове велике српске светиње састављен је од низа уобичајених, али и веома ретких детаља, који ово сликарство сврставају у уметност највишег ранга и који указују на нарочиту рафинираност овог живописа присутну у уметности земаља под византијским културним утицајем.

Једна од бројних сцена у ресавском живопису, која се издваја својим необичним положајем у цркви, јесте и композиција Визија Светог Петра Александријског (сл. 1). О сцени Визије Светог Петра Александријског је у српској и византијској уметности доста писано,² а о истоименој композицији у самом ресавском католикону разматрано је каткад врло детаљно.³ Тако је Јадранка Проловић овој композицији у Ресави посветила чак неколико страница своје драгоцене и волуминозне монографије о овој српској светињи.⁴ Ипак, један важан иконографски детаљ – надбедреник – остао је у досадашњој науци незапажен. О њему ће у раду бити речи. Он смислу и поруци ове сцене даје специфичну тежину. Раније је у науци истакнуто да, према својој вредности: „Од свих досад познатих композиција, о којима је реч, у целокупном византијском сликарству, сцена Визије св. Петра Александријског из Манасије с правом се може сматрати највећим ликовним дометом.“⁵ Представа којом је украшен надбедреник Светог Петра Александријског у Ресави управо је један од елемената који у значењском смислу сцени даје на квалитету уметничких домета и посебности.

Композиција Визије Светог Петра Александријског у Ресави је очувана у потпуности и налази се на јужној страни североисточног

Манасијир Манасија, Београд, 1928 [2018]; В. Ђурић, *Ресава*, Београд, 1963; С. Томић, Р. Николић (ред.), *Манасија. Историја – живопис*, Београд, 1964; В. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд, 1974, 99–105, посебно нап. 136 са старијом литературом; Б. Живковић, *Манасија. Црпљежи фресака*, Београд, 1983; *Манасијир Ресава. Историја и уметносћ*, прир. В. Ј. Ђурић, ур. М. Пантић, Дани српскога духовног преображења II, Деспотовач, 1995; Б. Тодић, *Ресава*, Београд, 1995; Г. Симић, Д. Тодоровић, М. Брмболић, Р. Зарић, *Манасијир Ресава*, Београд, 2007; J. Prolović, *Resava (Manasija). Geschichte, Architektur und Malerei einer Stiftung des serbischen Despoten Stefan Lazarević*, Wien, 2017; Г. Симић, С. Вукадиновић, *Ујвђење манасијира Ресаве: од замисли до осћварења*, Београд, 2018.

² G. Millet, *La vision de Pierre d'Alexandrie*, in: *Mélanges Charles Diel*, II, Paris, 1930, 99–115; Ch. Walter, *L'iconographie des conciles dans la tradition byzantine*, Paris, 1970, 246–248; idem, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London, 1982, 213–214; Arch. S. Koukiliaris, *The Depiction of the Vision of Saint Peter of Alexandria in the Sanctuary of Byzantine Churches*, Зограф 32, Београд, 2008, 63–71; А. Гавриловић, *Црква Богородице Одигијрије у Пећкој љиријаршији*, Београд, 2018, 115–116.

³ G. Millet, *La vision*, pl. VII; Ст. Станојевић, Ј. Мирковић, Ђ. Бошковић, *Ресава*, 82, сл. 63; С. Томић, Р. Николић, *Манасија*, 56–57; J. Prolović, *Resava*, 237–240, Abb. 162.

⁴ В. претходну нап.

⁵ С. Томић, Р. Николић, *Манасија*, 57.

пиластра, у зони стојећих фигура, северно од царских двери.⁶ У левом делу сцене насликан је александријски епископ као старац седе косе и кратке седе браде са нимбом, у стојећем ставу у раскошним архијерејским одежама, руку испружених према младом Христу, који је изображен наспрам њега на Часној трпези. Христос је приказан као дечак озбиљног погледа, са крстастим нимбом, раздраног хитона, како десном руком одашиље благослов александријском прелату, док левом придржава хитон. Стоји бос на Часној трпези, прекривеној црвеном тканином, под којом се указује црвено ткиво мермерног стуба. Под Часном трпезом клечи у погнутом ставу безбожни Арије, приказан као човек зрелих година, у погнутом ставу, држећи у левој руци отворени свитак, и леђима окренут Светом Петру Александријском.

Свети Петар Александријски одевен је као архијереј у стихар са црним рекама, полиставрион са плавим крстовима, златни епитрахил, омофор са златним крстовима, који му пада преко руку, а поред епитрахила се јасно уочава и златни надбедреник. Надбедреник александријског архијереја украшен је шестокрилим небеским бићем. Овај детаљ је необичан и репрезентативан, а у источнохришћанској уметности је изузетно редак.

Овом приликом нисмо били у могућности да проверимо да ли је тај иконографски детаљ присутан на још неком месту у цркви Свете Тројице у Ресави, али је врло могуће да је тај мотив јединствен у сценама Визије Светог Петра Александријског не само у српској уметности до времена пада деспотовине 1459. године већ и византијској уметности уопште. Тај иконографски детаљ указује на изузетну рафинираност уметника који су осликали ресавски католикон. Живопис ове светиње, подсетимо, према казивању средњовековног писца *Карловачког родослова* с почетка XIV века (1418–1427), представља једно од пет ремек-дела српске средњовековне уметности.⁷

Представа шестокрилог небеског бића изображена на надбедренику остала је непримећена очигледно због чињенице да је изведена у истој, златној боји, као и сам надбедреник. Ипак, појединости представе се уочавају: округло лице небеског бића у средишту крила и три пара крила, од којих је горњи пар скупљен, средњи пар крила раширен, а доњи, као и горњи, скупљен. Преостале површине ромбоидног поља овог дела одежди украшене су златним, флорално-геометријским орнаментима, а руб је опточен низом бисера.

Да би се разумео посебан вид украса надбедреника Светог Петра Александријског, неопходно је осврнути се на детаље из

⁶ Б. Живковић, *Манасија*, VIII/4; Ј. Проловић, *Ресави*, 237.

⁷ Ђ. Сп. Радојићић, *Антологија старе српске књижевности*, Београд, 1960, 161.

његовог житија.⁸ Осим самих житија, подаци о Визији Светог Петра Александријског могу се наћи и у триодима – у *Службама Првом васељенском сабору*, о чему ћемо нешто касније говорити.⁹ Оно што је важно нагласити, то је да подаци из писаних хагиографских извора стоје у складу са значењем фреске, као „ликовним хагиографским извором“, објашњавајући је и дајући одговор за разлоге украшавања архијерејских одежди александријског епископа.

Као што је добро познато, Свети Петар Александријски је живео у време незнабожачких царева Диоклецијана и Максимијана и био је епископ града Александрије у Египту. Светитељ је управљао Црквом у тешким временима, пуним „страхота и мука“, када „тамнице беху препуне хришћанских мученика, и крв њихова заливаше све улице и градове и околна поља.“¹⁰ Био је изгнан за Христа и, док је био у прогонству, својим посланицама је утврђивао и крепио силом Светог духа свој верни народ, молио се за њега да не отпадне од вере. Ипак, свакако најпознатија епизода из житија Светог Петра Александријског везана је за јеретика Арија, који „поче усред пшенице сејати кукољ проклетог ђаволског учења, хулећи Божанство Господа нашег Исуса Христа, и тако хулом шкодећи Цркви Божијој.“¹¹ Свети Петар је обуздавао Арија, претећи му, да не разара добро исповедање Свете Тројице, беспрекорно предато Цркви Христовој. Непоправљивог Арија, другог Јуду, Свети Петар је проклео као богохулника и одлучио од Цркве. Незнабожачки Максимијан је наредио да светитеља ухвате и окују, што је и учињено. Верни народ стао је уз свог духовног челника, а да би спречио крвопролиће, Свети Петар Александријски је предложио да се изврши његово тајно погубљење, чиме би се извршила царева воља. На то је Арије желео, тобоже, да се покаје, али је Свети Петар пренео своју визију својим наследницима на трону епископа Александрије. Управо ту визију у сну илуструје ресавска фреска: „Само Арија обдацујем, јер је он и од самог Бога одбачен, хулећи тајну Свете Тројице, на коју херувими и серафими не смеју гледати и само непрестано певају: Свет, свет, свет Господ Саваот.“ Бестидни јеретик чини поделу између Оца, Сина и Светог духа. „Јер из срца његова тече река хуљења на свемогућег Сина Божијег: он назива створењем Онога који је Створитељ свега

⁸ За житије Светог Петра Александријског в. F. X. Weninger, *Lives of the Saints: Compiled from Authentic Sources*, Vol. 2, New York, 1876, 665–666; J. Viteau, *Passions des saints Écatherine et Pierre d'Alexandrie*, Barbara et Anysyia, Paris, 1897, 69–85; H. Delehaeye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxellis, 1902, 256–258; J. Поповић, *Житија свейих за новембар*, Београд, 1977, 743–749.

⁹ В. доле.

¹⁰ J. Поповић, *Житија*, 743.

¹¹ *Исио*, 744.

тарском простору приказани са украшеним надбедреницима издвајају се манастир Андреаш и црква Богородице Одигитрије у Мистри.¹⁷ Када је реч о сликарству ресавског католикона, оно што се уочава јесте чињеница да не носе сви архијереји надбедреник са украсом у виду одређене фигуралне представе.

Надбедреник као део архијерејских одежди представља четвороугаоно, ромбоидно платно, чији се један од четири угла привезује о појас на десно бедро, по чему је тај део одежди и добио назив. Он носи посебно значење, које је у контексту сцене Визије Светог Петра Александријског веома важно. Епископи носе овај део одежди као подсећање на то да су примили духовни мач – Реч Божију. Надбедреник, наиме, означава духовни мач – Реч Божију, којом је епископ наоружан против јеретика и којом ће посећи и уклонити оне који не верују и који су се приклонили нечистом животу. Овакво значење надбедреника се исказује и у речима молитве изговаране у тренутку привезивања надбедреника. Према речима Светог Симеона Солунског, надбедреник означава победу над смрћу и васкрс Спаситеља, што стоји у складу са молитвом при стављању надбедреника: „Припаши, јуначе, уз бедро своје мач свој, част своју и красоту своју“ (Пс. 45). У овом стиху псалмопевац Давид прво приказује Господа као војника, а „знаци Његове победе над ђаволом представљају његово војничко оружје, јер овим речима Давид призива Христа у борбу са ђаволом како би одневши победу над њим људе ослободио власти ђавола. Давид наоружава Христа по људским законима да би Га показао као страшног, јер војници око бедара везују свој мач.“¹⁸ Свети Атанасије Александријски објашњава да псалмиста овим стихом „подстиче Јединородног да војује за нас [...] Он, као Бог, не носи видљиви мач; Он је силан, односно, Он је Господ на војскама, и то Му припада по природи. Он је и прекрасан за оне, који су у стању да познају Његов долазак (Његово оваплоћење) и да разумеју Његову надземаљску лепоту. Мач на бедрима носи као претњу неверујућима и противничким (демонским) пуковима. Псалам о неверујућим каже: Ако се не обратите, мач свој наоштриће (Пс. 7, 13).“¹⁹

Свети Петар Александријски приказан је на ресавској фресци у својству духовног војника – архијереја са надбедреником, који означава његов духовни мач – Христа, Реч Божију. У минејима – у *Службама Првом васељенском сабору*²⁰ – делимично и суштински се описује

¹⁷ J. Prolović, *Die Kirche des heiligen Andreas an der Treska*, Wien, 1997, 100–104; P. Ετζεόγλου, *Ο ναός της Οδηγητρίας του Βροντοχίου στον Μίστρα. Οι τοιχογραφίες του ναρτηκα και η λειτουργική χρήση του χώρου*, Αθήναι, 2013, πίν. 3.

¹⁸ Patrologia graeca 128, 492A–B.

¹⁹ Patrologia graeca 27, 208D.

²⁰ В. доле.

кључни догађај из живота Светог Петра Александријског – његова визија. Реч је о Аријевом учењу, које је на сабору осуђено. Текст *Службе* стоји у складу са ресавском представом визије александријског архијереја и духовно је појашњава, а уједно објашњава и везу те визије и Првог весељенског сабора. Овом приликом цитирамо стихире „на Господи возвах“ из триода пуног састава, који се данас чува у Санкт Петербургу. Овим стихирама започиње вечерње и оне се поју у недељу пред Вознесење (у питању је најстарији препис *Службе Првом васељенском сабору* из XIII века):

И чрѣва роди се прѣжде
 д(ь)ннннцѣ .ωт[ь] ђ(ть)ца без
 матере прѣжде вѣкъ. и дрни
 твар те а не б(ог)а славить
 дрѣзнѣбѣ. приннтаеть те творца
 къ тваремъ несмыслнѣ. вещь
 огнѣ вѣчнаго себѣ съвнрае. нѣ
 сборъ нже въ ннкен. с(ы)на
 б(о)жна те проповѣда г(оспод)н.
 великнне ради твоѣе млостн.

Из утробе се роди пре
 Данице, Од Оца без
 матере пре векова. И Арије се
 дрзну да слави творевину,
 а не Бога. Безумно прибѣрајући
 Творца творевини.
 Приправивши себи огањ Вечни. А
 сабор у Никеји, Као Сина
 Божијег Те проповеда, Господе.
 Ради твоје велике милости.

Дрни безоумнын прѣс(ке)тыне
 прѣсѣче тро(н)це еднннство
 безначельно неподобнѣ
 нноплеменьна соущства .тѣмъ
 же ω(ть)ци б(ог)оносни съшьдѣше
 се оусрьдно .рѣвностнню
 разграюще се. тако же
 тезвнтѣнннн нлнн.
 д(оу)ховнымъ оусѣкають мьчель.

СТОУДОУ ПОВЕЛѢВШАГО ХОУЛНАГА.
 ИАКО ЖЕ Д(ОУ)ХЪ ШСОУДНИ.

Пресвете Тројице Јединство
 Безначално неприлично
 раздељујући Њихове суштине. Зато
 се богоносни оци сабраше
 усрдно. И ревношћу се
 разгараше. Као
 Тесвићанин Илија.
Секући духовним мачем
 онога који проповедаше хулу.
 Онога Кога и Дух осуди
 (подвукла А. Г.).²¹

Управо тај духовни мач, поменут у *Служби Првог васељенског сабора*, изображен је шестокрилом небеском силом, чији је она „ликовни синоним“, а чији је синоним и сам надбедреник. У складу са значењем надбедреника и датим тумачењем, сматрамо да у шестокрилој небеској сили приказаној на ресавској фресци треба препознати херувима, иако се и серафими сликају са шест крила, будући познати по епитету „шестокрили“.²² Наиме, премда су херувими означени као „четворокрили и многооки“, а серафими као „шестокрили“ у византијској књижевности, а тиме и у богослужбеним текстовима, не постоји јасна разлика између описа изгледа, односно одлика херувима и серафима, па се ови описи преклапају. Овакво стање се одсликава и у уметности, где се обе небеске силе сликају на различит начин. На детаљу фреске Раја из циклуса Страшног суда у цркви Благовештења у манастиру Грачаница херувим је приказан како у десној руци држи мач и у левој копље, а натписом је означен као „огњено оружје“, односно *огњно оружје* (сл. 2).²³ У том својству је ова небеска сила насликана на архијерејској одежди прелата у Ресави. Херувим има традиционалну улогу чувара храма или чувара уопште,

²¹ Т. Суботин Голубовић, *Служба Првом васељенском сабору у најстаријем српском тироду (РНБ Ф. П. I. 68)*, Црквене студије 15, Ниш, 2018, 701; за датовање преписа в. *исѿо*, 700, 700.17.

²² Као аналогију за представе херувима на очуваним надбедреницима можемо навести надбедреник липовског митрополита Данила из 1563. године, који се данас чува у Музеју Српске православне цркве. У центру надбедреника је приказан Христос у стојећем ставу као архијереј у двострукој, ромбоидној мандорли златне светлости, која прати облик надбедреника. Са његових страна извезена су четири херувима, означена натписима као херувими.

²³ Б. Тодић, *Грачаница: сликарство*, Београд–Приштина, 1988, сл. 104.

бранитеља светиње.²⁴ У том смислу је он и изображен на надбедренику Светог Петра Александријског, који је приказан у својству чувара праве вере и чувара који Христову Цркву брани од јетерика. На овај начин се може објаснити и илустровање сцене Визија Светог Петра Александријског у саставу композиције Првог васељенског сабора, као што је то учињено у неким споменицима, рецимо, у припрати цркве Митрополије у Мистри.²⁵ Са историјског становишта његова појава чуди, јер је Свети Петар поднео мученичку смрт 311. године, четрнаест година пре Првог сабора у Nikeји. Међутим, са аспекта значења ове композиције њено место у оквиру поменуте сцене је сасвим оправдано. Композиција Визије Светог Петра Александријског тако представља подсећање на Први васељенски сабор, одржан у Nikeји 325. године, на којем је Аријево учење осуђено и означено као јерес. Посматрање сцене визије александријског архијереја и иконографског детаља надбедреника у контексту посвете ресавског католикона Светој Тројици носи такође специфичну тежину. Свети Петар Александријски је приказан са херувимом на надбедренику, који га на посебан, врло директан, а уједно и рафиниран и дискретан начин представља као чувара ресавског храма, Цркве, Свете Тројице и учења о Светом Тројству. У том својству су и арханђели приказани на стубовима ресавске цркве. У контексту наведеног, цитирамо речи Теофана Керамевса (1129–1152), који, објашњавајући јеванђеоски стих: „И теби ћу дати кључеве царства небеског“ (Мт. 16, 19) и говорећи о вратима која се тим кључевима отварају, каже: „Двер је Христос, који је рекао: ’Ја сам двер’“, а истинити кључ тих врата, који је Господ поверио корифеју апостола, јесте вера да би јеретицима била непроходна врата царства небеског. У том смислу су „вратима пакла“ названи противници и непријатељи вере, а Господ „почетком и вратима царства небеског“ и зато он узвикује: „Ко кроз мене уђе, спашће се“, „Уђите на уска врата“, јер „широка врата воде у пакао“.²⁶ Сцена Визије Светог Петра Александријског је и постављена на тако истакнуто место у цркви уз олтар у Ресави, јер стоји у најдиректнијој вези са посвећењем цркве. Раздрана туника Христа јуноше у почетку је метафорично тумачена као раскол, да би касније постала алузија на раздељено Свето Тројство, а Арије онај ко онемогућава Сину јединосусност са Оцем.²⁷ Визија, с једне стране,

²⁴ О херувиму као чувару улаза у храм в. А. Gavrilović, *The Representation of the Cherub in the Nartex of the Dečani Monastery Above the Portal Leading to the Nave. Contribution to the Research of the Iconography and Meaning of the Cherub in Serbian Medieval Art*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 46, Нови Сад, 2018, 24.

²⁵ G. Millet, *La vision*, pl. 82.

²⁶ *Patrologia graeca* 132, 965A–B.

²⁷ Рукопис НБС 795, fol. 53r; Ch. Walter, *L'iconographie*, 246–248.

симболизује доктрину Сина, коју је Арије одбацио, како се поцепана туника објашњава у литургији Првог сабора у Nikeји: „Ризу Спаситељу, ко подели? Арије, ти рече. Од три личности Светог Тројства, једнаких у части, он раскомада моћ. Ускрати ти да будеш део Тројства.“²⁸

У складу са горенаведеним, можемо закључити да херувим на надбедренику Светог Петра Александријског овог епископа приказује као истакнутог борца за православље, као учитеља речи Христове, који је чувар Цркве и праве вере, који устаје у одбрану православног учења о Светом Тројству и брани га од насртаја јеретика Арија. Следећи цитат из минеја изједначава херувима са пламеним оружјем Светог духа, који је, како смо видели, и на фрескама означаван као „огњено оружје“: *Ѡроуџиѣм ѡгњѣньѣмъ дѣла сѣлѣ. ѡриѣ хоуѣнаагѣ. бжѣтвѣньѣмъ соудѣмъ заклалѣ ѣсѣ* – „Огњеним оружјем Духа Свѣтѣога, Арија хулнога, Божанственим судом, уништио си“ (подвукла А. Г.).²⁹

Додајмо на крају и казивање Светог Симеона Солунског које се односи на надбедреник: „Неки од најстаријих (првих јереја), тј. ставрофори и неки од архимандрита имају и надбедреник, а то је дар архијерејски као и крст, јер нико осим архијереја не може носити крстове на фелону и на глави и надбедренике. Овим лицима се даје да носе крст на глави и надбедреник при свештеним радњама и што су они први између осталих, јер једни добијају хиротонију судије – најважније црквено служење, други се постављају за пастире душа и за економе, ради чега и носе одличја првог пастира, на ког су дужни да се угледају.“³⁰ На основу овог навода јасно је да нису сва црквена лица имала право ношења надбедреника, као и да је Свети Петар Александријски у Ресави њиме истакнут и украшен као личност која врши пастирску делатност, као наоружани духовни пастир Цркве и свог духовног „стада“. Тако лик херувима на надбедренику истиче резултат тешке црквене распре у историји Цркве и позитиван исход заседања Првог васељенског сабора, дајући овом историјском догађају посебан печат и истичући победу учења о Светој Тројици.*

²⁸ *Исиѡ* (са изворима и литературом).

²⁹ За натпис „огњено оружије“ на фресци в. Б. Тодић, *Грчаница*, сл. 104; за цитат из минеја в. рукопис Дечани бр. 40, 200г (mineј за новембар 1415/1425).

³⁰ *Patrologia graeca* 155, 261D, 264A.

* Порекло илустрација: 1. Миодраг Марковић; 2. BLAGO Fund.

Anđela Đ. Gavrilović

ON THE ICONOGRAPHIC SPECIFICITIES OF THE SCENE OF THE
VISION OF ST. PETER OF ALEXANDRIA IN THE CHURCH OF THE
HOLY TRINITY IN THE RESAVA MONASTERY (1407–1418)

S u m m a r y

The subject of this paper is the Vision of St. Peter of Alexandria in the catholicon of Resava monastery, the foundation of Serbian Despot Stefan Lazarević (1389–1327), dedicated to the Holy Trinity (1407–1418). In the paper we especially discuss the priest's attire, particularly the epigonation of the mentioned saint, decorated with unusual, in East-Christian art especially rare and representative depiction of the six-winged celestial being. This detail, unnoticed in previous bibliography, is with most probability unique in Serbian medieval art in the scenes depicting the Vision of St. Peter of Alexandria and maybe in the same context even in Byzantine art in general, what remains for future research. This motif testifies to the extraordinary refinement of the highly learned painter who painted the church of Holy Trinity in Resava, whose paintings represent "one of the five chef-d'ouvres of Serbian medieval art". It is concluded that the celestial being in question is a cherub, whose role is to protect the Church and Holy Trinity from heresy, namely, Arianism.

Keywords: iconography, specificities, the scene of the Vision of St. Peter of Alexandria, epigonation, meaning, the church of Holy Trinity in Resava, 15th century.

Сл. 1. Визија Светог Петра Александријског, црква Свете Тројице у Ресави
(1407–1418)

Сл. 2. Херувим – огњено оружје, детаљ сцене Страшног суда и Раја, црква Благовештења, Грачаница (1318–1321)